

TÜRKİYE’DE MODERN BİLİMLERİN EĞİTİMİNDE MEKTEB-İ HARBİYE ÖRNEĞİ*

Gülşah Eser**

Osmanlı İmparatorluğu, ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde siyasî, ekonomik ve askerî alanda eski gücünü kaybetmiş; bu gücü tekrar yakalayabilmek adına yeniden yapılanma süreçlerine girmiştir. Osmanlı tahtına geçen III. Selim (1789-1807), II. Mahmud (1808-1839) gibi padişahların Batılı devletlerin hızlı ilerleyişlerini yakından takip etmeleri ve yenilik yanlısı olmaları ise, bu yeniden yapılanma süreçlerini daha etkin kılmıştır. II. Mahmud döneminde Mekteb-i Harbiye’nin kuruluşu, eğitim alanındaki modernleşme sürecinde geçmişten farklı olarak yeni yöntemlerin benimsendiğinin bir kanıtıdır.

Mekteb-i Harbiye’nin kurulmasından önce bir ön çalışma olarak Sıbyan Bölükleri oluşturulmuştur. II. Mahmud, yeni bir askerî okul açıp, bu okula, askerî alanda sınırlı da olsa bilgi sahibi olan öğrencilerin alınmasını; okul kurulmadan birkaç yıl önce kuruluş hazırlığı olarak askerlik konusunda deneyimi olan gençlerin eğitilmesini uygun bulmuştur. Bu bağlamda, hicri 1247’de (1831/1832) Hassa Müşiri Ahmed Fevzi Paşa’nın (öl.1841)¹ gayretleriyle Selimiye Kışlası’ndaki Hassa Dördüncü Alayı’nın İkinci Taburu’ndan zeki ve yetenekli erler seçilerek Sıbyan Bölükleri oluşturulmuş, burada yetiştirilen gençlerden başarılı olanlar Maçka Kışlası’na ‘zabit namzedi’ olarak alınmışlardır. Subay adayı bu öğrencilere on ay gibi kısa bir süre içerisinde okuma, yazma, hesap, hendese, coğrafya, askerlik yöntem ve ödevleri

---

* Bu makale, 2005 senesinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Bilim Tarihi Bilim Dalında Doç.Dr. Mustafa Kaçar danışmanlığında hazırlanan *Mekteb-i Harbiye’nin Türkiye’de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)* başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

** gulsaheser2003@yahoo.com

1 “Girit’te Suda limanında Nefsisuda köyündendir. İstanbul’a gelip hemşehrisi İbrahim Ağa’ya, Çengelköy kayıkçılarındanken intisap eylemiştir. Vefatında onun kardeşi Silahdar Ali Ağa’ya hizmetkâr oldu ve sofalı yazılıp tebdil hasekisi oldu. 1241’de (1826) Vak’a-i Hayriye’de hizmette bulunup Bostancıbaşı Osman Paşa’ya ve sonra Serasker Husrev Paşa’ya bağlandı. Bu sayede Enderûn’dan nizâmiye askerliğine girerek binbaşı ve miralay oldu. 1246’da (1830/1831) hassa feriki, 26 Muharrem 1248’de (25 Haziran 1832) vezir ve ilk hassa müşiri oldu. 1249’da (1833) Rusya donanmasının Osmanlı Devleti hizmetine memuren Beykoz’a gelişinden dolayı fevkalâde elçilikle Cemaziyelâhir’de (Ekim-Kasım 1833) Rusya’ya gönderildi. Sonra dönerek Tâhir Paşa’nın Akdeniz’e gidişinde iki defa kapdanlık vekâletinde bulundu. 1 Şa’bân 1252’de (11 Kasım 1836) kaptan-ı deryâ oldu ve o sene ilâveten Bursa valisi oldu. 1255 (1839) başlarında Mısır üzerine memur donanma ile Akdeniz’e çıktı. O sırada II. Mahmud vefat edip Abdülmecid tahta çıktı. Padişahın kendisine güvenmiş olduğu düşüncesiyle donanma ile İskenderiye’ye gidip Mehmed Ali Paşa’ya sığındı. Muharebe zaferle bitip donanma geri döndü ama o Mısır’dan dönmedi. 1257 (1841) sonlarında odalıklarından bir iki cariyeye vasıtasıyla vefat ettirildi.” Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, c.1, s. 190-191.

dersleri okutulmuştur.² Sıbyan bölüklerine ders veren hocaların hangi birliklere mensup olduğu bilinmemekle birlikte, bunlar kolağası, yüzbaşı, mülazım ve çavuş rütbesindeki askeri personelden oluşmaktadır. Hepsisi, ilerleyen zamanlarda önemli devlet görevlerine ve yüksek rütbelere getirilmişlerdir.³

Burada dikkat çekici olan, Sıbyan bölüklerinin ve burada yetiştirilerek Mekteb-i Harbiye'ye nakledilen öğrencilerin yetiştirilmesinde Lancaster metodunun benimsenmiş olmasıdır.

Yeni Bir Öğretim Metodu: Lancaster

Lancaster öğretim metodu 1800-1840 yılları arasında İngiltere'de, 1810-1840 yılları arasında da ABD'de benimsenmiş ve geniş kullanım alanına sahip olmuş bir öğretim sistemidir.⁴ Bu sistemin, Amerika'da faaliyet gösteren ve Osmanlı topraklarında çalışmalar yürüten bir misyonerlik teşkilatı olan American Board'un üyelerinden William Goodell'in (1792-1867) "Ermeni okullarında misyonerlik faaliyeti yürütmek üzere" Beyrut'tan İstanbul'a gönderilmesiyle Osmanlı'da uygulanmaya başlanmış olması muhtemeldir. Ancak Goodell, görevinde belirtildiği üzere Ermeni okullarını tercih etmemiş, tercihini Rum okullarından yana kullanmıştır.⁵ Bu eğitim sisteminin Yunanistan havalisinde yayılmış ve Osmanlı Rumlarında uygulanmakta olması sebebiyle, Goodell'in Rum okullarında bu sistemde dersler vermesi yadırganmamıştır.

² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, s. 193.

³ Sıbyan bölüklerinde zabitan kadrosunda dokuz, çavuşan kadrosunda sekiz olmak üzere toplam 17 hocanın ders verdiği belirlenebilmiştir. İlerleyen zamanlarda zabitan (subay) kadrosundan Kolağası Selim Efendi ferikliğe (Ferik Selim Paşa), Yüzbaşı Mehmet Efendi paşalığa (Sadr-ı Esbak Kıbrıslı Mehmet Paşa), Mülazım Abdi Efendi paşalığa (Abdülkerim Nadir Paşa), Yüzbaşı Ali Efendi mirilvâliğe (Kara Ali Efendi), Mülazım İbrahim Efendi ferikliğe (Ferik İbrahim Paşa) yükselmişlerdir. Çavuşan (astsubay) kadrosundan Çengelköylü Çavuş Ahmed Faik Efendi paşalığa (Ahmed Faik Paşa), Selanikli Çavuş Halil Efendi miralaylığa (İstihkam Miralay Halil), Çavuş Ömer Fevzi Efendi paşalığa (Ömer Fevzi Paşa), Çavuş Ramiz Efendi ferikliğe (Ferik Ramiz Paşa), Üsküdarlı Çavuş Ahmed Bey (Suriye'de vefat eden Ahmed Paşa) paşalığa yükselmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, 1-6. ciltler.

⁴ Lancaster sisteminin ortaya çıkışı, İskoçyalı Anglikan din adamı Dr. Andrew Bell'in (1753-1832) Hindistan'daki Madras Yetimhanesi'nin başına getirildikten sonra (1789) burada birtakım ıslahatlar yapılması gerektiğine karar vererek eğitim kalitesini yükseltme gayesiyle bir metod geliştirmesiyle başlar. Bu metod, öğrencilerin kendi kendilerini yetiştirmeleri esasına dayanır. Bell, zeki çocukları seçerek onlara, alfabenin kum üzerine yazılarak diğer çocuklara nasıl öğretilceğini anlatır. Böylece öğretmenin yetiştirdiği bu küçük öğretmenler, karşılıklı eğitim (mutual instruction) denilen bu metodla bilgi öğretimini gerçekleştirirler. Bkz. Ayşe Aksu, "İngiltere-Amerika-Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi," *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 6, No. 16, Aralık 2008, s. 33-34. Fikir babası, her ne kadar Dr. Andrew Bell olsa da sistem, özellikle açtığı okulda bu sistemi daha da geliştirerek uygulayan Joseph Lancaster'in (1778-1838) soyadıyla anılır.

⁵ Goodell, Ermeni okullarını gerek dersler ve kitaplar gerekse öğretmenleri açısından yetersiz bulmuştur. Bkz. Ayşe Aksu, *a.g.m.*, s. 39.

Ancak bir zaman sonra çocuklara Protestanlık telkininde bulunduğu anlaşılınca, Goodell tepki görmüştür.⁶

Çocuklarının protestanlaşmasından korkan Rum aileler, kendileri için açılan Lancaster okullarını Osmanlı makamlarına şikâyet etmişlerdir. Şikâyet üzerine Rum patriğini çağıran Serasker Hüsrev Mehmed Paşa (1756-1855), konu hakkında bilgi almış ve Patriğin sistemi detaylıca anlatması için temsilci göndermesi teklifini kabul etmiştir. Ayrıca, sistemin tatbiki için saraya kırk genç getirilmesini ve sistem için ayrılmış bir odada Osmanlı yetkililerinin huzurunda bir uygulama yapılmasını buyurmuştur. Uygulamayı olumlu bulan Serasker Paşa’nın başlangıçta *bağnaz* olarak nitelediği kişilerin tepkisinden çekinirken daha sonra kendi nezaretinde iki Lancaster okulu açtırmış olması dikkate değerdir.⁷

Saray’daki uygulamanın 1831’de yapıldığı ve aynı yıl Selimiye ve Rami kışlalarında Sıbyan Bölükleri uygulamasına geçildiği düşünülürse, bu bölükleri yetiştirmede kullanılan öğretim sisteminin Lancaster sistemi olduğu düşünülebilir. Özellikle zeki olan erlerin seçilerek onbaşı, çavuş gibi rütbelere getirilmeleri, bu öğrencilere öncelikle kum üzerine yazı yazmanın öğretilmesi ve onbaşı ile çavuşların kendi öğrendiklerini diğer erlere öğretmesi, tam olarak Lancaster sistemini işaret etmektedir.

The Missionary Herald adlı bültende, bazen alay emini bazen binbaşı olarak anılan Azim (Azym) Bey adlı bir subayın adı geçmektedir.⁸ Ayşe Aksu’ya göre, bu subay Mekteb-i Harbiye’de okul komutanlığı yapmış olan Azmi Bey’dir. Azmi Bey, 1836 yılında Hassa Müşiri Ahmet Paşa’nın teklifi, Serasker Hüsrev Mehmed Paşa’nın onayı ve Sultan II. Mahmud’un irade-i seniyyesi ile okul komutanlığına getirilmiştir (1836-37).⁹ Kaynaklarda, Azmi Bey’in 1831’de binbaşı olduğu dikkate alınırsa 1835-36’da miralay olması muhtemeldir ki okul komutanlığı yapmış olan Azmi Bey’in o tarihlerdeki rütbesi miralaydır.¹⁰

⁶ Ayşe Aksu, *a.g.m.*, s. 45.

⁷ Ayşe Aksu, *a.g.m.*, s. 53.

⁸ Ayşe Aksu’ya göre (*a.g.m.*, s. 52n), misyoner metinlerinde “Azim” Bey denilmesinin nedeni Rum aksanından kaynaklanmaktadır. Ancak doğrusu Azmi Bey’dir. Aynı metinlere göre, Azmi Bey, İngiltere eski Türk Büyükelçisinin oğludur, Rusça ve Fransızca bilmektedir: “Azim Bey is the son of a former Turkish ambassador to England; and, in addition to his own language, he speaks both Russian and French” (Bkz. “Lancasterian Schools Established by the Turks,” *The Missionary Herald*, Şubat 1834, s. 53).

⁹ Hayrullah Gök, “Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 92.

¹⁰ Mekteb-i Harbiye’nin okul komutanlarının ilki olan Yarbay Mustafa Mazhar Bey 1832’de binbaşı rütbesindeyken sonra alay emini olmuştu ve 1834’te ise Yarbay (kaymakam) rütbesindeydi.

Azmi Bey'in okul komutanlığı döneminde, Mekteb-i Harbiye'yi gezen Julia Pardoe, Lancaster sisteminin uygulandığını ifade ettiği matematik dershanesini tanıtırken “*bu salon, o zamana kadar bu ülkede gördüklerimin en güzeliydi*”¹¹ demektedir. Bu yorum da okulun açılışının üzerinden henüz iki yıl geçmiş olmasına rağmen Lancaster sisteminin uygulanmakta olduğunun bir kanıtı sayılabilir.

Ordu açısından Lancaster sisteminin önemi, bu yolla kısa sürede ve masrafsız olarak çok sayıda er ya da subayın yetiştirilmesinde yatar. Bundan daha da önemlisi, Fay Kirby'e göre; Lancaster sistemiyle birlikte daha 1830'larda Amerika, Fransa, İngiltere ve İskandinav ülkelerinde genel eğitimin temelini oluşturan okul modeli Türkiye'de, özellikle subaylar tarafından kurulmuştur. Üstelik, onların bu sistemi orduda uygulamaya geçirmesiyle birlikte çağdaş pedagojinin sorunları ve tekniği ile ilgilenen, hatta bu konularda oldukça bilgisi olan bir aydın topluluğu da kısa sürede oluşmuştur.¹² Ayrıca Kirby, ordu içinde Lancaster sisteminin uygulanmış olmasını, yani orduda bulunan onbaşı ya da çavuşlar ile orduda yeni alınmış erler arasından yetenekleri denenmiş olanların seçilerek bunların yine ordu içinde öğrenim görmelerini, teknik ve mesleki eğitim almalarını, Türkiye'de hızını ve yönünü halktan alan bir reform gelişiminin ilk örneği olarak tanımlamaktadır. Çünkü, geçmişin dinsel ve siyasal gelenekleriyle yetişmiş, denenmemiş delikanlıların alınıp yetiştirilmesi yönteminin aksine (Avrupalı danışmanların öğütlerine de aykırı olarak) yaşam deneyiminden geçmiş, olgunlaşmış kişilerin subay yapılması yöntemi seçilmiştir. Bu yöntemle yetiştirilen gençler çağdaş Türk ordu geleneğinin öncüleri olmuşlar ve bu örneğe dayanılarak Mekteb-i Harbiye ve ona hazırlayıcı okullar kurulmuştur.¹³

Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu

Sıbyan Bölükleri, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşunun ilk aşaması olarak kabul edilebilir. Ancak, bu bölükler kısa süreli olmuş ve yerlerini Osmanlı ordusuna, çağdaş ve iyi donanımlı subaylar yetiştirebilmek için Avrupa'daki askeri eğitim konusunda bilgili devlet yetkilileri tarafından açılması önerilen Mekteb-i Harbiye'ye bırakmıştır. Bu devlet yetkililerinden belki de en önemlisi Namık Paşa'dır (1804-1892).¹⁴ Namık Paşa, Avrupa'daki tecrübe ve

¹¹ Hayrullah Gök, *a.g.tez.*, s. 92 n., ayrıca bkz. Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, çeviren Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 118-119.

¹² Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Yay. Haz. Engin Tonguç, Güldikeni Yayınları, Ankara 2000, s. 3.

¹³ F. Kirby, *a.g.e.*, s. 2.

¹⁴ Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşunda şüphesiz, dönemin üst düzey devlet adamlarından Mirliva Namık Paşa (1804-1892) etkin bir rol oynamıştır. Bilhassa Sultan II. Mahmud tarafından seçilen Namık Efendi [Paşa] öncelikle Paris'e gönderilmiş, Paris'te askeri akademide okumuş, burada bulunduğu surette Fransızca ve İngilizce öğrenmiştir. Bkz. Ahmet Nuri Sinaplı, *Devlete, Millete Beş Padişah Devrinde Kıymetli*

izlenimlerinin de etkisiyle Sıbyan Bölükleri’nden sonra, bir harp okulunun (Mekteb-i Harbiye) da bir an önce kurulması konusunu padişaha önermiştir. Bu okul, Hüsrev Mehmed Paşa’nın (1756-1855) seraskerliği zamanında kurulmuş olmasına rağmen, onun doğrudan bir etki ve gayreti söz konusu olmamıştır. Bu durum şöyle izah edilebilir: *“Yetiştirdiği köleleri, subay olarak ordunun çeşitli sınıflarına yerleştirmek suretiyle kadrolaşan serasker paşanın, sunulan bu teklife karşı çıkması tabiiydi. Zira, Avrupa’daki benzerleri gibi modern subay yetiştirecek Mekteb-i Harbiye’nin kurulması halinde, Hüsrev Paşa’nın alaylı subaylarının yerini, mektepli subaylar alacak ve ordudaki mutlak nüfuz ve hakimiyeti zayıflayacaktı”*.¹⁵ Hüsrev Paşa, bundan dolayı, Namık Paşa ile olan görüşmelerinde, böyle bir okulun maliyetinin bir hayli yüksek olacağını, zaten ordunun ekonomik sıkıntı içinde bulunduğunu bahane ederek bu girişime karşı çıkmıştır. Bununla birlikte padişah, Namık Paşa ile bir kez daha görüştüğten sonra onun teklifini yerinde bularak bu askerî mektebin açılmasına karar vermiş, Hüsrev Paşa’nın muhalefetini de dikkate alarak, mektebin fazla bir masraf gerektirmeyecek şekilde Maçka’da atıl durumda bulunan barakaların tamamlanıp okul binası haline dönüştürülmesini emretmiştir. *“Serasker Hüsrev Paşa’nın müdahalesine meydan verilmemek için bu yeni kurum Hassa Müşirliği’ne bağlanarak, tamamen Namık Paşa’nın yetki ve sorumluluğuna devredilmiştir”*.¹⁶ Buradan hareketle, subay yetiştirme işinin Enderun’un - özellikle Hüsrev Paşa’nın- etkisinden kurtulduğu söylenebilir.¹⁷

II. Mahmud’un 1242 (1826/27) tarihli Hatt-ı Hümayûnu ile Mekteb-i Harbiye’nin kuruluşuna resmen karar verilmiştir. Her ne kadar II. Mahmud, mektebin kuruluşunu Yeniçeri Ocağı’nın 1826’da lağvından sonra oluşturduğu yeni ordu Asakir-i Mansure-i Muhammediye ile birlikte gerçekleştirmek istese de, araya giren Osmanlı-Rus savaşları, Sıbyan Bölükleri’nin kuruluşu, Namık

Hizmetlerde Bulunan Şeyhül Vüzera, Serasker Mehmed Namık Paşa, Yenilik Basımevi, İstanbul 1987, s. 8. Namık Paşa, Avrupa’da bulunduğu esnada, Mareşal Maison’un Mısır ordusu karşısında alınan yenilgilerin, ordunun uzman subaylarca iyi eğitilmemiş olmasından ve bunun da askerî bir okulun bulunmayışından kaynaklandığı şeklindeki ifadelerinden oldukça etkilenmiş ve Londra’dan dönüşünde Mareşal’in fikirlerini Sultan Mahmud’a aktarmıştır. II. Mahmud’un yenilikçi oluşu ve Avrupa’ya yakından takip etmesi ve Namık Paşa’nın da bu konudaki izlenimleri padişahın askerlik eğitimi veren bir okul açılması fikrine sıcak bakmasını sağlamıştır. Bkz. Yüksel Çelik, *“Hüsrev Paşa, Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)”*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim ve Yabancı Tarih Bilim Dalı, Doktora Tezi, s. 324-325.

¹⁵ Y.Çelik, *a.g.tez*, s. 325.

¹⁶ Y.Çelik, *a.g.tez*, s.324-326. Niyazi Berkes de Harp Okulu’na gidilen süreçte Hüsrev Paşa’nın kölelerden komutan yetiştirme usulü yerine , Asakir-i Mansure’nin ilk kuruluşundan itibaren asker yazılan halk çocuklarından, gösterdiği başarılarla sıvriyen ve Sultan Mahmud’un tuttuğu birkaç gencin uyguladığı bir yöntemle bulunmuştur. Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 193. Hayrullah Gök ise, bir Harp Okulu açılması konusundaki tartışmalar sürerken, Serasker Hüsrev Paşa’nın Sultan II. Mahmud’a bir tezkere yazdığını ve bu tezkerede Fransa’daki ‘École Militaire’ isimli Harp Okuluna benzer bir askerî okulun açılmasının ve Avrupa’dan askerî öğretmen getirilmesinin lüzumunu dile getirdiğini aktarmaktadır. Hayrullah Gök, *a.g.tez*, s. 78.

¹⁷ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 193.

Paşa'nın harp okulunu açma girişiminin Hüsrev Paşa tarafından engellenmesi, mektebin fiilen kuruluşunu 1834'e kadar geciktirmiştir.¹⁸ Bu sekiz senelik gecikmenin sonunda, Maçka Kışlası'nın tamiri, padişahın emriyle acilen tamamlanmış, Hassa Müşiri Ahmed Fevzi Paşa tarafından Selimiye Kışlası'nda kurulan Hassa Dördüncü Alayı İkinci Taburu efradından oluşan Sıbyan Bölükleri, Mekteb-i Harbiye'nin ilk öğrencileri olarak 1834 yılında Maçka Kışlası'na taşınmış ve eğitim-öğretime başlanmıştır.¹⁹ Mektebin kurulmasını öngören Hatt-ı Hümayûn ile Mekteb-i Harbiye yanında, bandocu yetiştirmek üzere bir de mızıkâ okulu, Mızıkâ-i Hümayûn Mektebi, kurulmuştur.²⁰

Maçka Kışlası tamir edilerek, kışlaya bir kapılı cami²¹, dört yüz kişilik iki kapılı büyük bir okul²², kütüphane²³, hamam²⁴, hastahane²⁵, eczane, mutfak ve

¹⁸ Y.Çelik, *a.g.tez*, s. 325n.

¹⁹ Hayrullah Gök, *a.g.tez*, s. 78; ayrıca bkz. BOA, Cevdet Askerî, nr. 54466, M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, s. 201, Mehmet Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul 1310, s. 12.

²⁰ Bu belge Mekteb-i Harbiye' açılışını öngören Hatt-ı Hümayûndur. 1242 (hicrî) BOA, HH, nr. 17474.

²¹ "Camiî Şerif: Sultan Mahfili, kürsü, mihrap ve minberle donatılmıştır. Cami, dış kısmıyla birlikte 2500 kişiyi alacak büyüklükte olup hususi vakitlerde ve mübarek gecelerde kandil ve şamdanlarla aydınlatılır. Sadece Cuma ve bayram günleri görev yaptıklarından dolayı va'iz ve hatibin özel odaları yoktur. Camiye bitişik üç oda ve bir depo bulunur ki, bu odaların birinde Cami Nâzırı ve yardımcısı, birinde Kur'an okuyanlar ve müezzinler, diğerinde de kayyumlar (bakıcılar) kalırlar. Depoda ise camiye ait yağ, mum v.s. gibi eşya muhafaza edilir." Hayrullah Gök, *a.g.tez*, s.80. Ayrıca bkz. Kara Harp Okulu Arşivi, *Mekteb-i Cedid-i Harbiye-i Şahnenin İdare-i Dahiliyesi'ne Dair 1253 (1837) Tarihli Kanunname* (Orjinal el yazması olan bu kanunnamenin Kara Harp Okulu Tarihi Arşivinde bulunan nüshası, A4 ebadında fotoğraf kağıdına basılmış mikrofilm baskıdır. Bu kanunname için kısaca MCHŞİDDK (1253) kısaltması kullanılacaktır.

²² "Okulda derslane sayısı yedi olup bunlardan en büyüğüne *sınav odası* adı verilir ki, burası bütün öğrencilere verilmesi gereken konular ve genel sınavlar için kullanılır. Bu dershanenin şekli yuvarlaktır. Derslerde kullanılan masa ve sandalyeler kademe kademe düzenlenmiştir. Aydınlık sağlayan pencereler dershanelerin üst kısmındadır. Çevresi yüz arşın, çapı da otuz üç küsur arşındır. Burası kademe kademe yükseldikçe genişler. Uygun ve yüksekçe bir yerde Sultanın oturmasına mahsus bir taht bulunur. Bunun sağında, solunda ve arkasında Nazırlara ait oturma yerleri de tabaka tabakadır." Hayrullah Gök, *a.g.tez*, s. 80; *a.g.kanunname* (MCHŞİDDK 1253), ks. 4.

²³ "Kütüphane; geniş ve ışık alan bir mütâlaa salonunu iki kitap deposunu, bir numunehaneyi (örneklerin saklandığı yer), bir laboratuvarı, memurlar, yardımcıları ve diğer görevlilerin kalmaları için yedi odayı içine alan bir binadır. Mütâlaa salonunun müstemilatı, uzunluğuna sıralanmış sabit oturakları ve rahleler ile gene sırayla dizili sabit çekmeceli masalardır. Anahtarı olmayan bu çekmecelerin her birinde öğrencilerin kullanacakları kalem, kalem açacağı, kağıt, okka vs. yazı araçları bulunur. Adı geçen depoların birisinde İslami eserler, diğerinde de yabancı dilde yazılmış eserler bulunur. Numunehane'de ise, gerek İslam milletinin, gerekse başka ülkelerin ateşli ve ateşsiz silahlarının, askeri birliklerinin şekillerinin kıyafetlerinin, kundak, araba ve tonbazarlarının örnekleri, mimarlık, marangozluk ve ölçü aletlerinin örnekleri bulunur. Laboratuvar da tabii bilimlere ve kimya laboratuvarına ait araç ve gereçler bulunur. Kütüphane, Cuma ve bayram günleri dışında her gün kışın 4 saat, yazın 6 saat devamlı olarak çalışır. Burada demir sobalar kullanarak kışın çalışanların soğuktan korunmaları sağlanır." Hayrullah Gök, *a.g.tez*, s. 80; *a.g.kanunname*, ks. 4.

²⁴ "Bir yıkanma yeri, üç terleme yeri, bir camekan (soyunma yeri), ve iki odadan meydana gelir. Yıkanma yeri geniş ışıklı ve kötü kokudan uzak bir yer olup ortasında bir göbek taşı, kapısının iç tarafında çift su hazinesi; öteki üç duvarda da mümkün meritebe çok sayıda kurnalar bulunur. Halvet yerleri yıkanmak için olmayıp, koltukaltı ve etek temizliği için kullanılır. Buralara, kimse kimseyi rahatsız etmemesi için birer

sair eklemeler ile bir de yemekhane²⁶ yaptırılmıştır.²⁷ Bunların yanı sıra mektepte bir de *litografya destgâhı* (matbaası) kurulmuştur.²⁸

Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti’nde modern tekniklere uygun olarak ‘zâbitân’ yetiştirmek amacıyla II. Mahmud tarafından kurulmuş olan bu askerî mektebin ilk adı Mekteb-i Ulûm-i Harbiye’dir.²⁹ Okula kısaca ‘Mekteb-i Harbiye’ veya ‘Mekteb-i Hassa’, Fransızca kaynaklarda ise ‘École Militaire’³⁰ olarak anılmıştır.³¹ Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye’ye subay yetiştirmek için kurulduğundan dolayı, mektebe zaman zaman ‘Mekteb-i Asâkir-i Hâssa-i Şâhâne’ ve ‘Mekteb-i Harbiyye-i Mansûre’³² gibi adlar da verilmiştir.³³ Okul, 1

nöbetçi konur. Camekan da rutubetten uzak olan aydınlık bir yerdir. Bunun içinde bir oda bulunur ve hamam karakolu burada yer alır. Adı geçen nöbetçilerden başka, hamam kapısında da iki nöbetçi bulunur ve bunlar talimat dışı hallerin vuku bulmaması için dikkat ve ihtimam gösterirler.” Hayrullah Gök, *a.g.tez*, s. 80; *a.g.kanunname*, ks. 4.

25 “Yüz yatak sığacak genişlikte beş odadan meydana gelir. Odaların birinde hastahane hekimi ve yardımcısı; birinde eczacı ve yardımcısı, birinde harcamalardan sorumlu memur, depocu ve bölük emini, birinde de hizmetçiler otururlar. Eczane içinde ilaçların korunduğu bir yer olup ilaçlar orada hazırlanır.” Hayrullah Gök, *a.g.tez*, s. 80; *a.g.kanunname*, ks. 4.

26 “Okulun içinde beş yemekhane bulunur. Üçü koğuş ikisi de özel yemekhanelerdir. Koğuşların birinde Okul Komutanından binbaşı rütbesine kadar olan subaylara maiyetlerindeki katipler, birinde memurların önde gelenleri, birinde de dışarıdan gelenler yemek yerler. Bu üç grubun dışında kalanlar genel yemekhanelerde yemeklerini yerler...Yemekler masalarda yenir, yemek takımları da küçük odalarda muhafaza edilir... Yemekhanelerde dörder sıra masalar bulunur. Bu masalar sabit olup etrafında sandalyeler bulunur...Kışın ısıtma için demir sobalar bulunur. Bütün bu yerlerin sorumluluğu hizmet bölüğü yüzbaşısına aittir.” Hayrullah Gök, *a.g.tez*, 80-81; *a.g.kanunname*, ks. 4.

27 M. Esad, *a.g.e.*, s. 12.

28 Maçka kışlasını okul haline dönüştürmek için onarım çalışmaları sürerken, bu çalışmaların içinde okula bir de litografya matbaasının kurulduğu görülmektedir. Mirat-ı Mekteb-i Harbiye’de yer alan “kışlanın tamiri ile bir bâb câmi-i şerif ve dört yüz efrâdi istîâb eder iki bâb büyük mekteb ve kütübhâne ve hamam ve hastahane ve eczane ve matbah ve sair müstemilat yaptırıldı ve her nevi’ icab eden âlet ve edevât-ı tahsiliyle basmahâne takımı ve saire Avrupa’dan mübayaa ve celb olundu” ifadesinden 1834 yılında mektebin onarım çalışmaları esnasında bir bölüme de matbaanın kuruluşu anlaşılmaktadır. Mehmed Esad, *a.g.e.*, s. 12. Mekteb-i Harbiye’deki matbaa, okulun adına izâfeten farklı isimlerle anılmış, en yalın haliyle, Mekteb-i Harbiye Matbaası veya Mekteb-i Fünûn-i Harbiye Matbaası olarak zikredilmiştir. Padişah’a izâfeten “şâhâne, cenâb-ı mülükâne, padişahî, hazret-i şâhâne, hazret-i mülükâne gibi sıfatlar alan matbaa Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası, Mekteb-i Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, Mekteb-i Fünûn-i Harbiye-i Hazret-i Mülükâne Matbaası ve Mekteb-i Fünûn-i Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası gibi isimlerle de anılmıştır. Kimi zaman da Basmahane, Tab’hane, Litografya veya Litografya Destgâhı gibi matbaacılık ile ilgili farklı terimler kullanılmıştır. Gülşah Eser, “Mekteb-i Harbiye’nin Türkiye’de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Bilim Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman Doç. Dr. Mustafa Kaçar), İstanbul 2005, s. 69.

29 BOA, HH, nr.17474, 1242 (hicrî).

30 BOA, Cevdet-i Askerî, nr. 11039.

31 İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991, s. 50.

32 BOA, Ali Emîrî, II. Mahmud, nr. 10003.

33 Abdülkadir Özcan, “Harbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI. Cilt, s. 115-116

Temmuz 1835'te Sultan II. Mahmud'un ziyaretiyle açılmış³⁴ ve bu tarihten sonra okul 'Mekteb-i Harbiye-i Şahane', 'Mekteb-i Fünun-i Harbiye-yi Şahane,' 'Mekteb-i Cedid-i Harbiye-i Şahane' unvanlarıyla anılmıştır.

Niyazi Berkes'e göre, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşu Türkiye'de çağdaşlaşma tarihinin belki de en önemli olayıdır. Bundan sonraki dönemin bellibaşlı olayları, bu kurumun eğitiminin sağladığı askerî ve düşünsel etkiler, bu kurumun siyasal gücü elinde tutanlara karşı tutumu, mezunlarının askerî, siyasal ve kültürel hayatta aldıkları yerler göz önünde tutulmadan anlaşılabilir.³⁵ Fay Kirby'nin savı da Berkes'i destekler durumdadır. Kirby'e göre okul, ilköğretimden meslek öğretimine kadar, tümüyle laik bir öğretim sisteminin Batı dışındaki ilk örneğidir. Ayrıca bu okul, Türkiye'de hızını ve yönünü halktan alan bir reform gelişiminin ilk çağdaş örneğidir: Bu okulda, halktan seçilmiş gençlere askeri eğitim verilerek çağdaş ordunun temelleri atılmıştır. Böylece, Türkiye'de ordunun kökleri Türk toplumunda kalmış ve ordu, çağdaş bilimsel ve mesleki değerlere karşı uyanan Türk yaratıcılık yeteneklerine göre şekillenmiştir.³⁶

Halk Tabanına İnen Bir Girişim: Mekteb-i Harbiye'ye Öğrenci Alımı

Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş aşamasında, okula öğrenci alınımının planlanan nitelikte gerçekleşmediği söylenebilir. Uzun yıllardır savaştan bıkmış olan halkın çocuklarını Harbiye'ye vermek istememesi ve ilk etapta Harbiye'nin öneminin halk tarafından anlaşılabilmesi bu durumun önemli nedenlerindedir. Zengin çocukları açısından düşünüldüğünde, bu çocukların bürokrasi kanalıyla zaten kumandan (komutan) olabilme şansları vardı. Bir başka açıdan bakıldığında ise halkın "yeni" olan şeylere tepki vermesi ve Batı tarzında eğitim veren okulların açılmasının "gâvurlaşmak" olarak algılanmasıydı.

³⁴ "Okulun açıldığı gün devlet ileri gelenleri padişahın önce okula gelmişler ve nizamiye kapısında beklemeye başlamışlardır. Bekleyenler arasında Okul Komutanı Kaymakam (Yarbay) Mazhar Bey, Namık Paşa, Serasker ve Sadrazam da vardı. Bir süre sonra okula gelen Padişah bahçede arabadan inmiş, okulun kütüphanesine giderek bir süre dinlenmiştir. Sonra okul hastahanesine gidip öğrencilerle ilgilenmiş ve "hayırlı olsun" demiştir. Bundan sonra meç, kılıç ve şiş eğitimi yapan subayları kısa bir süre seyreden Padişah burada öğrencilerin topluca ders yaptıkları birinci okula gelmiştir. Burada, kum, taş, tahta ve kağıt üzerine yazı yazan öğrencileri görmüş, hatta bazılarının yazılarını eline alarak bakmış ve beğenmiştir. Buradan ikinci okula gelen Padişahı öğrenciler ayakta karşılamışlardır. Padişah öğrencilerin kara tahtaya yazdıkları yazıları, çizdikleri haritaları da seyrettikten sonra öğrencilere okudukları hesap, hendese, cebir ve istihkama dair bazı sorular sormuş, öğrenciler sorulara başarılı biçimde cevap vermişlerdir. Bu defa öğretmenlere mahsus olan kürsüye çıkarak, gözlerinin daima Harp Okulu üzerinde olacağını söyleyerek "Ümidim sizlerdedir, askerliğin bütün gereklerini öğretiniz ve öğreniniz. Sizin için harcanan para ve emekleri daima hatırlınızda tutarak ve bilerek çalışınız. Öğrenciler! Sizden hizmet ve çalışkanlık beklerim" diye konuşmasını bitirmiştir." Kurtcephe-Balcıoğlu, a.g.e., s. 51; ayrıca bkz. *Takvim-i Vekayi*, Sene 1251, Def'a 107.

³⁵ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 194.

³⁶ Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Güldiken Yayınları, Ankara 2000, s. 2.

Sultan II. Mahmud’un okul binası ile kütüphane arasına bir cami yaptırması dahi endişeleri giderememişti. Bu ve benzeri nedenler Harbiye’ye öğrenci alımını zorlaştırdığından, öğrenci sorununa bir çözüm bulamayan hükümet, kimsesiz, yetim ve öksüz çocukları Harbiye’ye alıp subay olarak yetiştirmek zorunda kalmıştı.³⁷

Mekteb-i Harbiye’nin öğretim kadrosu uygun hale getirildikten sonra öğrenci alım sistemi yeniden düzenlenmiş ve öğrenci olabilme şartları belirlenmiştir. 1837 senesi itibariyle Mekteb-i Harbiye’ye öğrenci olarak girebilmenin şartları şunlardır:³⁸

Tablo 1: Mekteb-i Harbiye’de öğrenci olabilme şartları (1837)

Birinci şart :	İslam dinine inanmış bir müslüman olmak,
İkinci şart :	Okula alınacağı senenin aralık ayının on beşi itibariyle 15 yaşından küçük, 20 yaşından büyük olmamak,
Üçüncü şart :	Çiçek çıkarmış ve aşılınmış olmak,
Dördüncü şart :	Tüm azaları (vücudunda) tamam ve sağlıklı olmak,
Beşinci şart :	Ahlak ve tavır yönünden namussuzlar ve ayak takımından olmamak,
Altıncı şart :	Dini inanışların gereklerini ve şeriat hükümlerini bilmek,
Yedinci şart :	İbare çıkaracak (metinde geçen ifadeleri anlayacak) kadar Arapça ve Farsça bilmek,
Sekizinci şart :	Yanılmayacak (yanlış yapmayacak) ve meramını ifade edebilecek kadar yazmak sanatını (yazı yazmayı) bilmek.

Şartların belirlenmiş olması, Harbiye’ye öğrenci alımında dikkate değer bir değişiklik yaratmamakla birlikte, alınacak öğrencilerde belirtilen kriterlerin olup olmadığına bakılması sağlanmıştır. Mekteb-i Harbiye bünyesine alınan öğrenciler; piyade, süvari ve mümtazlar (seçkinler) olmak üzere üç kısma ayrılmış; piyade ve süvariler birer alay, seçkinler de bir tabur olarak düzenlenmiştir.

Mekteb-i Harbiye’de Eğitim-Öğretim

Mekteb-i Harbiye, kuruluş aşamasında iki mektepten (birinci ve ikinci mektepler) müteşekkildi. Öğrencilerin, birinci mektepte sekiz sene, ikinci mektepte bir sene olmak üzere toplam dokuz sene eğitim görmeleri planlanmıştı.

³⁷ Hayrullah Gök, *a.g.tez.*, s. 82-83.

³⁸ Hayrullah Gök, *a.g.tez.*, s. 97; *a.g.kanunname*, ks. 1.

Kuruluş Yıllarında Harbiye Sınıflarında Okutulan Dersler

Mekteb-i Harbiye öğrencileri, kuruluş yıllarında, diğer bir ifade ile mektebin ilk mezunlarını verdiği 1848 tarihine kadar ‘birinci mektep’te şu dersleri almışlardır:³⁹

Birinci sınıf (başlangıç sınıfı): Bu sınıfta öğrenciler okuma-yazma ve dört işlem öğrenirler. İki harfli heceler ile otuz üç harften oluşan Osmanlı alfabesinin (elifbâ) kısımlarını (cüzler) devamlı olarak okurlar.

İkinci ve üçüncü sınıflar: Bu sınıflarda öğrenciler, üç harfli hecelerle ‘amme cüzü’nü öğrenirler: Okuma-yazma öğrenimi hâlâ devam etmektedir.

Dördüncü ve beşinci sınıflar: İlm-i hâl, şürût-ı islâmiyye (islâmın şartları), akâid-i diniyye (dini inanışlar/kurallar) okutulan derslerdir. Ayrıca öğrencilere, öğrendiklerini taş levhalar üzerine yazmanın eğitimi verilir.

Altıncı, yedinci ve sekizinci sınıflar: Altıncı sınıfta askerî kanûnnâme ve askerî talimnâme; yedi ve sekizinci sınıflarda ise tuhfe⁴⁰, nuhbe⁴¹, sarf (gramer), nahiv (sentaks)⁴², fezail-i cihâd, rakam ilmi, hendese (geometri), kıraat, rika yazısı öğretilir. Ayrıca yine sekizinci sınıfta öğrenciler kağıt üzerinde fenn-i inşâ bilgisini alırlar.

Sekizinci sınıftan sonra, kabiliyetli olan öğrenciler seçilerek –bir imtihanla zihni yeteneği ve beden sağlamlığı göz önünde bulundurularak- 100 kadar öğrenci ikinci mektebe alınır.⁴³

İkinci mektepte okutulması planlanan derslere mektebin kuruluş safhasında karar verilmiş olmasına rağmen belirtilen dersler ancak 1263 (1846-1847) senesine doğru okutulabilmiştir.⁴⁴ İkinci mektepte okutulan dersler şunlardır:⁴⁵

³⁹ *Takvim-i Vekayi*, sene 1251, Def’a 107.

⁴⁰ Köken itibarıyla hediye anlamına gelen ve osmanlıda şiir şeklinde kaleme alınan sözlüklere verilen addır. Fransızca örneklerine de rastlanan bu sözlüklerin en bilinenlerinden birisi Halis Efendi’nin *Miftah-ı Lisan* (Dilin Anahtarı) adını taşıyan küçük bir sözlüğüdür.

⁴¹ *Nuhbe-i Âmâl*: Sümbülzade Vehbi’nin yazmış olduğu Arapça ve Farsça gramer kitabı.

⁴² Dillerin cümle yapılarını inleyen bilim, fonetik, semantik, söz dizim.

⁴³ *Takvim-i Vekayi*, sene 1251, Def’a 107

⁴⁴ Öğrencilerin yetersiz olması, öğretim kadrosunun da yeterli donanımı olmaması nedeniyle süvari ve topçu talimleri, hendese, cebir, ilm-i tefazuli ve temami, ilm-i kutû-i mahrûtiyyet (koni kesitleri), ilm-i hikmet-i tabiiyye (fizik), mihanik, kimya, köprücülük, balistik ve Fransızca dersleri 1846 senesinden sonra verilebilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Esad, *a.g.e.*, s. 17-30.

⁴⁵ Mehmed Esad, *a.g.e.*, s. 17, ayrıca bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2008.s. 147.

İlm-i hesab (aritmetik);⁴⁶ Müsellesât-ı müsteviyye (düzlemsel trigonometri); Müsellesât-ı küreyiyye (küresel trigonometri); Ameliyât-ı hendese (geometri uygulamaları); İlm-i hendese (geometri); İlm-i cebir ve mukabele (cebir); Cebrin hendeseye tatbiki (analitik geometri); İlm-i kutû-i mahrûtiyyet (koni kesitleri); İlm-i menâzır (perspektif); İlm-i tefazuli ve tamamî (diferansiyel ve integral hesap); Cerr-i eskâl (mekanik); İlm-i hey’et (astronomi); Coğrafya; İlm-i hikmet-i tabiî (fizik); Ecsâm-ı sulbe (katılar); Ecsâm-ı maiyye ve havaiyye (sıvılar ve gazlar); İlm-i bahs-i ecsâm-ı nariyye (yanıcı cisimler); İlm-i hâl ve terkiib-i ecsâm (kimyasal analiz ve sentez); Arapça ve Farsça; Fransızca; Fenn-i istihkâmât-ı hafife ve sakile (istihkâm); Tombaz köprü kurmak; Harita inşası; Bir kale yahut bir yerin ölçme ile resim ve haritasının yapılması; Top, tüfek, kılıç ve şiş eğitimi; Piyâde (yaya) ve süvâri (atlı) eğitimi; Yaz günlerinde denizde yolculuk ilmi (navigasyon, seyrüsefer), *Bostan ve Gülistan*’ın okutulması; İlm-i sibâhat (yüzme); Resim.

Birinci ve ikinci mektebi bitiren öğrenciler 1848’de bir sınava alınmışlar, başarılı olan on altı öğrenciye Mülâzım-ı Evvel (üsteğmen), on sekiz öğrenciye de Mülâzım-ı Sâni (teğmen) rütbesi verilmiştir.⁴⁷ Mirliya Emin Paşa’nın nâzırlığı sırasında, mezun olan bu otuz dört subayın kıtada, bir askerî birliği komuta edebilecek düzeyde olmamalarından dolayı ve Mekteb-i Harbiye’nin Avrupa mektepleri derecesine çıkarılması için dokuz sene olarak plânlanan eğitim-öğretim süresi dört yıl daha uzatılmış ve okulun ilk öğrencileri ancak okulun kuruluşundan on dört sene sonra, 1848 senesinde mezun olabilmişlerdir.⁴⁸

1862-1877 Seneleri Arasında Harbiye Sınıflarına Okutulan Dersler⁴⁹

Yukarıda belirtilen dersler 1263-1279 (1846-47 ile 1862-63 arası) seneleri arasında okutulmuş; 1279 (1862-63) senesinden itibaren ders programı tekrar düzenlenmiştir. 1279-1293 (1862-1877) seneleri arasında Mekteb-i Harbiye, harbiye sınıfları öğrencilerine okutulduğu belirlenebilen toplam ders sayısı 83’tür. Bu dersleri üç ayrı kategoride toplamak mümkündür. Birinci

⁴⁶ “Aritmetik, Yunanca Arithmatika’dan gelmektedir. Bu ilim yine Yunanca olan Mathematika’nın bir dalıdır. Mathema “öğrenmek” anlamına geldiğinden Mathematika Arapça’da “el-Ulûmu’t-ta’limiyye” (öğretimi bilimleri) “el-Ulûmu’r-riyaziye” veya kısaca “er-riyaziyyat” veya “er-riyazi” terkiip ve kelimeleriyle karşılanmıştır.” Cevat İzgi, “Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan Kitaplar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü’nün Kuruluşunun 10. Yıldönümü Münasebetiyle Ekmeleddin İhsanoğlu’na Armağan*, yay. haz. Feza Günergun, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1995, s. 152n.

⁴⁷ Kurtcephe-Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 154.

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayrullah Gök, *a.g.tez.*, s. 124; Kurtcephe-Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 154.

⁴⁹ Bu derslerin belirlenmesinde kullanılan devlet salnameleri şunlardır: 1280 Def’a 18, 1281 Def’a 19, 1282 Def’a 20, 1283 Def’a 21, 1284 Def’a 22, 1285 Def’a 23, 1286 Def’a 24, 1287 Def’a 25, 1288 Def’a 26, 1289 Def’a 27, 1290 Def’a 28, 1291 Def’a 29, 1292 Def’a 30, 1293 Def’a 31.

kategoride, fen ve matematik dersleri ele alınabilir. Bu kategoride fizik, matematik, kimya, botanik, zooloji, veterinerlik alanında verilen dersleri zikredilebilir. Fizik dersleri optik, mekanik gibi konular, matematikte ise cebir, cebr-i âlâ, cebr-i âdi, fenn-i eşkâl, analitik geometri, düzlem geometrisi, hesap, koni kesitleri, integral, diferansiyel, trigonometri ve küresel trigonometri konularını kapsamaktadır.

İkinci kategoride sosyal dersler bulunur. Bu kategoride, yabancı dil dersleri (Fransızca), Türk dili, gramer, edebiyat, tarih ve din derslerini yer almaktadır.

Üçüncü kategori ise askerî meslek derslerini kapsar. Bunları da askerî teknik dersleri (top bataryası bilgisi, silah bilgisi, savaş tekniği, makine bilgisi, topçuluğa dair barut, kovan, döküm ve kurşun bahisleri, fotoğraf bilgisi, kale, kuşatma ve sahra topçuluğu, topçuluk), coğrafya, haritacılık ve topografya dersleri (askerî coğrafya, harita bilgisi ve çizimi, arazinin çizimle sınırlandırılması ve bölümlenmesi), jimnastik dersleri, mimârî, inşaat ve istihkâm dersleri (lağım bilgisi, büyük ve küçük istihkâmlar, köprücülük, yol düzenlemesi, mimarlık ve inşaat), teknik resim dersleri, teorik ve uygulamalı askerî meslek dersleri (büyük askerî harekâtlar, taarruz ve savunma, kuşatma uygulaması, strateji, kuvvetleri yerleştirme bilgisi, silahların temizlenmesi, genel topçuluk, piyadecilik, süvaricilik), kanunname, nizamname ve talimatname dersleri ve talim dersleri olmak üzere sınıflandırmak mümkündür. Kanunname, nizamname ve talimname derslerinde daha çok iç hizmet kanunu ve askerî sınıfların talimnamelerine değinilmiştir. Talim derslerinde ise öğrencilere meç-kılıç talimi ve diğer talimler yaptırılmıştır.

Tablo 2: Mekteb-i Harbiye'nin Harbiye Sınıflarında okutulan dersler ve bu derslerin bugünkü karşılıkları⁵⁰

Ameliyât-ı muhasara	Kuşatma uygulaması
Cebir	Cebir
Cebr-i âlâ	Yüksek cebir
Cebr-i âdi	Basit cebir
Cerr-i eskal	Mekanik
Cesîm	İstihkâmât-ı cesîme (büyük istihkâmlar)
Coğrafya-ı askerî	Askerî coğrafya
Fenn-i batarya	Top bataryası bilgisi
Fenn-i esliha	Silah bilgisi
Fenn-i eşkâl	Geometri (?)

⁵⁰ Bu derslerin belirlenmesinde kullanılan devlet salnameleri şunlardır: 1280 Def'a 18, 1281 Def'a 19, 1282 Def'a 20, 1283 Def'a 21, 1284 Def'a 22, 1285 Def'a 23, 1286 Def'a 24, 1287 Def'a 25, 1288 Def'a 26, 1289 Def'a 27, 1290 Def'a 28, 1291 Def'a 29, 1292 Def'a 30, 1293 Def'a 31.

Fenn-i harb	Savaş tekniği
Fenn-i inşâ	Yazı yazma sanatı
Fenn-i kimyâ	Kimya
Fenn-i lağım	Lağım bilgisi
Fenn-i makine	Makine bilgisi
Fenn-i mimârî	Mimarlık
Fenn-i mimârî-i askerî	Askerî mimarlık
Fenn-i topçuluktan barut, kovan, döküm ve fındık bahisleri	Topçuluğa dair barut, kovan, döküm ve kurşun bahisleri
Fenn-i usûl	(?)
Fotografya	Fotoğraf bilgisi
Fransızca	Fransızca
Gölgeler fenleri ve eşkâlleri	İzdüşümler (tasarı geometri)
Harekât-ı cesîme-i askerîye	Büyük askerî hareketlar
Harita	Harita
Harita tersîmi	Harita çizimi
Hendese-i halliye	Analitik geometri
Hendese-i resmiyye	Tasarı geometri
Hidmet-i dâhiliyye kanunnamesi	İç hizmet kanunu
Hidmet-i dâhiliyye-i piyadegân	Piyade iç hizmet kanunu
Hücûm ve müdafaa	Taarruz ve savunma
İlm-i hayvânât	Zooloji
İlm-i hey’et	Astronomi
İlm-i hesâb	Aritmetik
İlm-i hikmet-i tabîiye	Fizik
İlm-i nebâtât	Botanik
İstihkâmât-ı cesîme	Büyük istihkâmlar
İstihkâmât-ı haffife	Küçük istihkâmlar
Jimnastik talimi	Jimnastik
Kıla, muhasara ve sahra topçuluğu	Kale, kuşatma ve sahra topçuluğu
Kitâbet	Yazı yazma, kâtiplik
Kozmografya	Kozmografya
Köprücülük	Köprü bilgisi
Kutû-i mahrûtiyyat	Koni kesitleri, konikler
Kuvâ-yı tabîiye	Tabiî kuvvetler
Mebani, mebanîü’l inşâ	Kompozisyon
Meç ve kılıç ta’lîmi	Meç ve kılıç egzersizi
Menâzır	Perspektif
Münşeât	Nesir yazılar
Müsellesât-ı küreviyye	Küresel trigonometri
Müsellesât-ı müsteviyye	Düzlemsel trigonometri
Piyâde talimâtı	Piyâde talimâtı
Seferiyye kanunnamesi	Sefer kanunnamesi
Sevkü’l-ceyş	Strateji

Süvâri talimâtı	Süvâri talimâtı
Şeşhane kanunları	6 yivli tüfek ya da top kanunları
Tabiatü'l-ceyş	Askeri kuvvetleri yerleştirme bilgisi
Tabîye-i cesîme	Büyük Tabyalar
Temâmî ve tefâzülî	Diferansiyel ve integral
Tahtî-i arâzî	Arazinin çizimle sınırlandırılması
Taksîm-i arâzî	Arazinin bölümlenmesi
Ta'lim	Askerlik idmanı
Tarama	Haritalarda tarama usulü
Tarih-i âdi	Basit tarih
Tarih-i âlem	Dünya tarihi
Tathîr-i esliha	Silahların temizlenmesi
Ta'yînü'l-ceyş	(?)
Tesviye-i turuk	Yol yapım tekniği
Topçu manej ta'limi	Topçu atlarının talimi
Topçu talimâtı	Topçu talimâtı
Top talimi	Top talimi
Topçuluk fenni	Topçuluk
Topografya	Harita bilgisi
Topografya ameliyâtı	Harita bilgisi uygulamaları
Topografya eşkâli	Harita şekilleri
Ulûm-i âliye	Dinî bilgiler
Ulûm-i hesâbiye	Aritmetik
Ulûm-i riyâziye	Matematik
Umûm piyâde ta'limi	Genel piyade talimi
Umûr-i tahririye	Yazı işleri
Umûm topçuluk	Genel topçuluk

Sonuç

Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş senesi olan 1834'ten ilk mezunların verildiği 1848'e kadar geçen süreç Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde daha çok okulun iç yapısıyla ilgili düzenlemeler ve kuruluşu tamamlama çalışmaları önemli bir yer tutmuştur. Yine aynı dönemde okulun eğitim ve öğretim programında modern bilimlere yer verilmeyle birlikte bu bilimlerin ders programlarında genel hatlarıyla yer aldığı görülmektedir. Kuruluş dönemi sonrası ise bu dersler ayrıntılandırılarak ders programı yeniden düzenlenmiş; programa fenn-i makine, fenn-i mimârî, ilm-i hayvanat ve ilm-i nebatat gibi dersler eklenerek Harbiye'de askerî meslek derslerinin yanısıra modern bilimlerin de ağırlıklı olarak okutulması sağlanmıştır.

Mekteb-i Harbiye'nin açılışını müteakiben 1835 yılında mektep bünyesinde bir matbaa kurulmuş, bu matbaa telif ve tercüme faaliyetlerinin

gelişmesinde ve okutulacak kitapların yayımlanmasında etkili olmuştur. Bu durum modern bilimlere ait eserlerin tercümesi ve öğrencilere ulaştırılmasında önemli bir avantaj sağlamıştır. Böylelikle Mekteb-i Harbiye, klasik Osmanlı eğitimi veren medreselerin aksine, ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı’da modern bilimler eğitimi veren sayılı okullardan biri olmuş ve modern bilimlerin Türkiye’deki gelişim tarihinde önemli bir yer tutmuştur.

The Teaching of Modern Sciences in the Military School, Istanbul

The present article aims to examine the establishment of the Military School (*Mekteb-i Harbiye*) founded in Istanbul by Sultan Mahmud II (r.1808-1839) to train officers knowledgeable in modern military techniques and equipped with contemporary scientific knowledge. The article will also investigate the role, effects and contributions of the Military School to the teaching and dissemination of modern sciences in the Ottoman army. The time period under study starts from 1834, the establishment year of the school, and end with the proclamation of the Constitution (*Meşrutiyet*) in 1876.

During the early years of its foundation, the teaching of military arts had a prominent place in the curriculum. Later on, the teaching of modern mathematical and applied sciences such as physics and chemistry gained importance. The presence of a printing press in the school enabled the reproduction of teaching material, stimulated the instructors to translate science books and improved the quality of education. New teaching methods (i.e. the Lancaster method) were also used in the Military School. With these qualifications, the Military School became one of the pioneer institutions of the Turkish modernization and the history of Turkish education.

Key words: Mekteb-i Harbiye, The Military School, science teaching, Ottoman modernisation, modernisation in Turkey, history of education, Ottoman army.

Türkiye’de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği

Bu çalışmada, Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından modern askerî bilim ve teknikleri öğrenmiş, çağdaş bigilerle donatılmış subay yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Mekteb-i Harbiye’nin kuruluşu, genel yapısı ve bu kurumun ondokuzuncu yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan modern bilimlerin Türkiye’de gelişimine etki ve katkısı incelenmeye çalışılacaktır. Zaman aralığı olarak, okulun kuruluş yılı olan 1834 ile I.Meşrutiyet’in ilan tarihi olan 1876 yılı belirlenmiştir.

Mekteb-i Harbiye’nin kuruluş döneminde askerî fen ve teknik içerikli dersler ön planda tutulmuş iken, modern bilimler, daha sonraları mektebin

eğitim ve öğretim programında önemli bir yere sahip olmuştur. Mektep bünyesinde bir matbaanın kurulmuş olması ise, telif ve tercüme faaliyetlerinin gelişmesinde etkili olduğu gibi öğretim kadrosunun çok sayıda eser vermesini de teşvik etmiştir. Bunun yanı sıra öğrencilere okutulacak kitapların önemli bir bölümünün bu matbaada basılmış olması eğitim-öğretimde kolaylık sağlamıştır. Daha önemli olarak yeni öğretim metotlarının da Mekteb-i Harbiye’de uygulanması bu kuruma yeni bir vizyon sağlamış ve bu kurum, birçok yönüyle Türk modernleşme tarihinde öncü bir işlevle yerini almıştır.

Anahtar sözcükler: Mekteb-i Harbiye, bilim eğitimi, Osmanlı modernleşmesi, Türkiye’de modernleşme, Eğitim tarihi, Osmanlı ordusu.